

Rapport 2008:93

Arkeologisk förundersökning/antikvarisk kontroll

Schaktningar för bergvärme vid Rappestad kyrka

Kyrkogården
Rappestad socken
Linköpings kommun
Östergötlands län

Christer Carlsson

Schaktningar för bergvärme vid Rappestad kyrka

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning.	4
Syfte och metod	4
Resultat och tolkning	5
Murbruksanalyser	6
Referenser	8
Tekniska uppgifter.	9

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

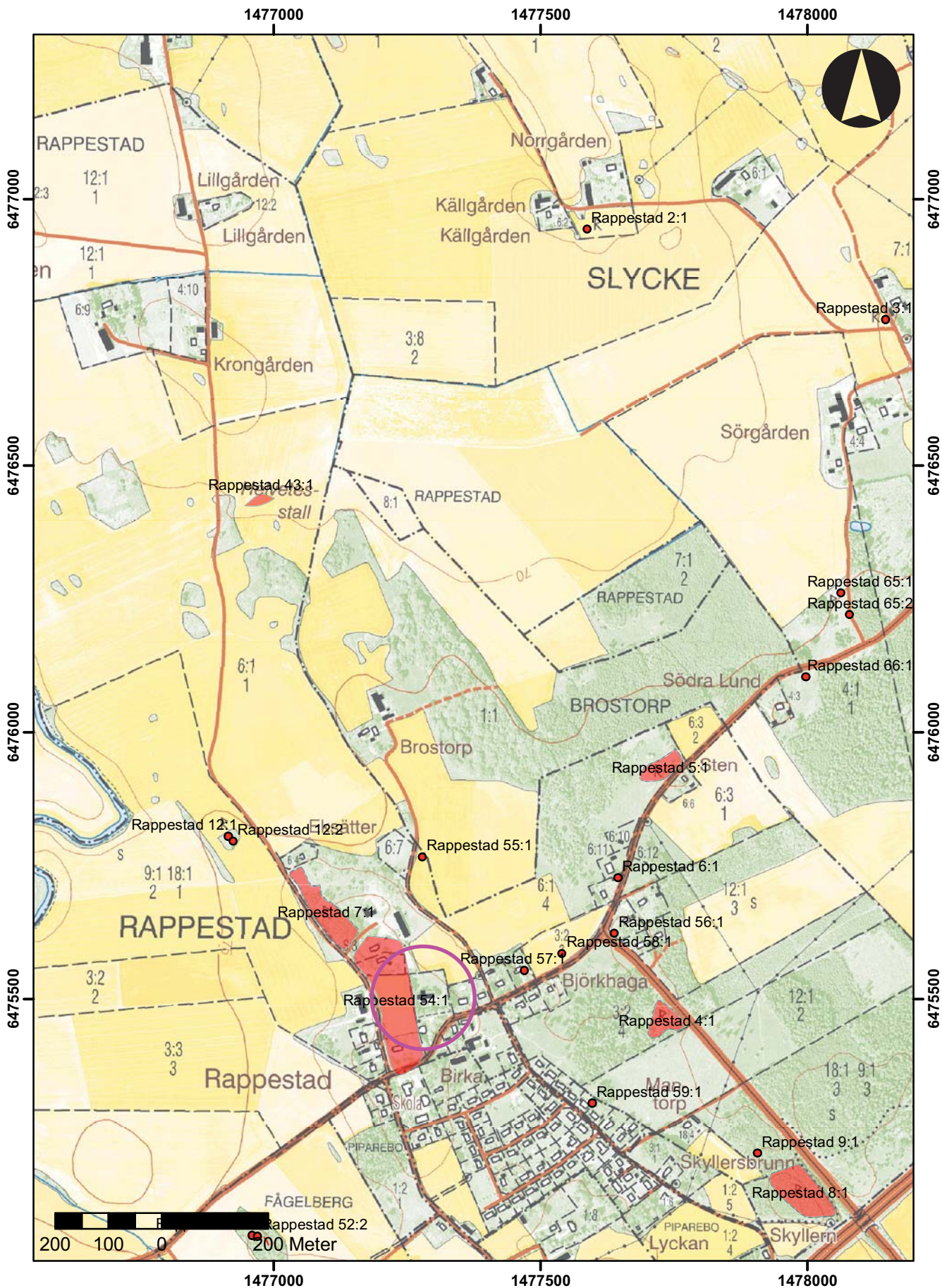
Sammanfattning

I samband med schaktning inför installation av bergvärme vid Rappestad kyrka den 6:e maj 2008 genomfördes en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll. Dels grävdes schakt på de platser där man planerat att förlägga de tre borrhålen, dels grävdes ett ca 20 m långt och 0,5 m djupt schakt vinkelrätt mot kyrkans sydmur där anslutningsledningarna skulle gå in i kyrkan. Totalt berördes en sträcka av uppskattningsvis 50 m av schaktningsarbetena.

Såväl sydväst som söder om kyrkan påträffades partier av murverk från den medeltida kyrka som föregått den nuvarande kyrkobyggnaden. Dessa murpartier, varav endast grundstenarna påträffades, visar att den medeltida kyrkan har legat omkring sex meter söder om den nuvarande. Murarna i den äldre kyrkan tycks ha varit byggda i en form av skalmurskonstruktion.

Christer Carlsson
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med fornlämningar och undersökningsområdet markerat. Skala 1:10 000.

Inledning

Östergötlands länsmuseum utförde den 6:e maj 2008 en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll i samband med schaktningar inför installation av bergvärme vid Rappestad kyrka. Ingreppet omfattade dels schaktningsarbeten på de tre platser där man planerat att förlägga de tre borrhålen, dels schaktningar för anslutningsledningar, en total sträcka av ca 50 m.

Uppdragsgivare var Vikingstads församling, vilka även svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för fält- och rapportarbetet var antikvarie Christer Carlsson. Okulär murbruksanalys har utförts av Ann-Charlott Feldt.

Områdesbeskrivning

Rappestad socken är belägen omkring 20 kilometer söder om Linköping. Socken utgörs idag till största delen av jordbruksmark med en relativt utspridd gårdsbebyggelse. I socknen förekommer dock även koncentrationer av modernare hus i form av villabe-

Figur 3. Utsnitt från sockenkarta från år 1699 visandes Rappestad gamla kyrka innan branden år 1785.

byggelse. Rappestad kyrka med omgivande kyrkogård är belägen på en svag höjd i en liten kyrkby som omges av odlad mark. Den gamla kyrkskolan från 1864 ligger sydväst om kyrkan och används idag som församlingshem. Den äldsta kyrkan var en medeltida stenkyrka, troligen från 1200-talet, som förstördes vid en åskbrand 1785.

Den gamla kyrkan ersattes av en ny kyrkobyggnad, vilken uppfördes av byggmästare Erik Fredberg under åren 1802-07. Rester av den medeltida kyrkan kan finnas under mark nära den nya kyrkan eftersom den äldre kyrkans grundplan och utsträckning inte är känd till fullo. Kyrkan har sannolikt haft en kyrkogård ända sedan medeltiden. Den nuvarande kyrkogården sträcker sig runt hela kyrkan och på byggnadens väst- och sydsidor, där de ingrepp som behandlas i denna rapport utfördes, förekommer sannolikt gravar och murfundament under marken.

Syfte och metod

Den antikvariska kontrollen genomfördes i samband med schaktningsarbetena. Syftet med den arkeologiska förundersökningen, som genomfördes i form av en antikvarisk kontroll, var att se till att fast fornlämning i form av t ex gravar och murverk inte kom till skada vid schaktningarna. Lämningar som t ex gravhällar, murverk, medeltida gravar etc. som framkom skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras.

Omrört skelettmaterial som påträffades återbegravdes på plats. Föremål som påträffades och bedömdes vara av arkeologiskt intresse togs till vara medan övriga föremål såsom t ex kistspikar återbegravdes tillsammans med framkomna skelettrester. Omhändertagandet av skelettmaterialet skedde i enlighet

Figur 4. Rappestad nya kyrka sedd från nordväst. Foto Jessica Åkesson, Östergötlands länsmuseum.

med läns museets skelettpolicy.

Övriga påträffade föremål togs tillvara och relaterades stratigrafiskt. Arbetet dokumenterades dessutom genom digitala fotografier samt genom att en schaktplan och en detaljerad plan över de påträffade murarnas läge i förhållande till den nuvarande kyrkan upprättades.

Resultat och tolkning

Då det ursprungligen var tänkt att de tre hålen för bergvärme skulle borrar väster om den nuvarande kyrkans torn påbörjades schaktningarna vid långhusets sydvästra hörn. På denna plats var det tänkt att fördelarbrunnen för de tre ursprungliga hålen skulle placeras. Redan efter några minuters schaktning påträffades ett gråstensfundament med kalkbruk, vilket löpte i öst-västlig riktning på ett djup av endast ca 0,3 m under marken. Detta fundament (Beläget i schakt 1 på planen Fig. 8) tolkades som en del av den medeltida kyrkans torn, vilket i så fall bör ha varit förskjutet ett antal meter söderut i förhållande till det nuvarande tornet. Den enda kända avbildningen av den medeltida kyrkan, på en karta från 1770, visar att den äldre kyrkan verkligen har haft ett torn.

Då det första schaktet visade sig innehålla lämningar från den äldre kyrkan dokumenterades dessa

murar genom inmätning och fotografiering. Det första schaktet återfylldes sedan och ett beslut togs om att flytta schaktet omkring tre meter åt sydost. Även på denna plats påträffades dock ett äldre gråstensfundament på ett liknande djup som det första fundamentet. Det andra fundamentet (Beläget i schakt 2 på planen Fig. 8) hade dock en nord-sydlig sträckning och tolkades därför som en del av den medeltida kyrkans västra långhusvägg.

Denna vägg sträckte sig sannolikt under marken fram till en punkt omkring 5 m söder om den nuvarande kyrkan ända fram till 1992. Detta år grävdes nämligen en ny grav på just denna plats, varpå ett hörn till ett äldre gråstensfundament delvis nedbröts för att ge plats åt den nya graven. Detta visar att den medeltida kyrkans sydmur var belägen ca 5 m söder om den nuvarande kyrkans sydvägg, medan den äldre kyrkans nordmur sannolikt ligger under den nuvarande kyrkobyggnaden.

Då området sydväst om den nuvarande kyrkobyggnaden visade sig innehålla ett stort antal murar från den medeltida kyrkan beslutades det att förlägga såväl de tre borrhålen som schakten för anslutningsledningarna till kyrkans sydsida. Detta gjordes främst för att minimera risken att stöta på ytterligare lämningar eller djupt liggande gravar från den medeltida kyrkan. De tre borrhålen placerades nu istället i den grusgång

Figur 5. Fundamentet till den medeltida kyrkans västra långhusvägg. Foto Christer Carlsson, ÖLM.

Figur 6. Fundamentet till den medeltida kyrkans södra långhusvägg. Foto Christer Carlsson, ÖLM.

Figur 7. Den plats i den södra grusgången där det mellersta av de tre borrhålen skulle placeras visade sig innehålla berg på ett djup av ca 1,1 m under den nuvarande marknivån. Foto Christer Carlsson, ÖLM.

som är belägen längst söderut på kyrkogården, direkt innan muren ut mot kyrkans parkeringsplats. På så sätt kunde även anslutningsschakten för att binda samman de tre borrhålen placeras i grusgången och endast ett smalare anslutningsschakt behövde grävas fram till det borrhålet i den nuvarande kyrkans sydvägg.

Schakten där de tre borrhålen i grusgången skulle placeras visade sig endast innehålla omrört skelettmaterial, vilket genast återbegravdes på plats. Inga orörda gravar kom därför att beröras av borrhålsarbetena. I det mellersta hålet nåddes berggrunden på ett djup av endast ca 1,1 m under den nuvarande marknivån (Fig.7). Sträckan mellan grusgången med de tre borrhålen i söder och den nuvarande kyrkans sydvägg i norr är ca 20 m och drogs genom befintliga gravkvarter på kyrkogården. Eftersom anslutningsledningen endast behövde ligga på ett djup av omkring 0,5 m behövde inga gravar beröras på denna plats heller.

I anslutningsschaktet, omkring 5 m söder om den nuvarande kyrkans sydvägg, påträffades dock ett tredje medeltida murfundament. Denna gång var den en del av den äldre kyrkans sydmur som påträffades

på ett djup av ca 0,5 m (Beläget i schakt 3 på planen Fig. 8). Det faktum att de medeltida fundamenten på denna plats låg på ett något större djup gjorde att det bedömdes vara möjligt att lägga anslutningsledningen för bergvärmen på de gamla fundamenten, utan att dessa kom till skada. Fyndet av detta fjärde medeltida fundament gjorde att stora delar av den äldre kyrkans grundplan kunde rekonstrueras. För att med större säkerhet kunna uttala sig om den tidigare kyrkans längd och bredd behöver dock denna kyrkas kor och norra långhusvägg identifieras. Innanför och runt omkring den äldre kyrkan kan dessutom gravar, bevarade äldre gravstenar och arkitekturfragment förekomma. Skulle sådana lämningar påträffas vid framtida ingrepp i området kan detta komma att kräva omfattande arkeologiska insatser i framtiden.

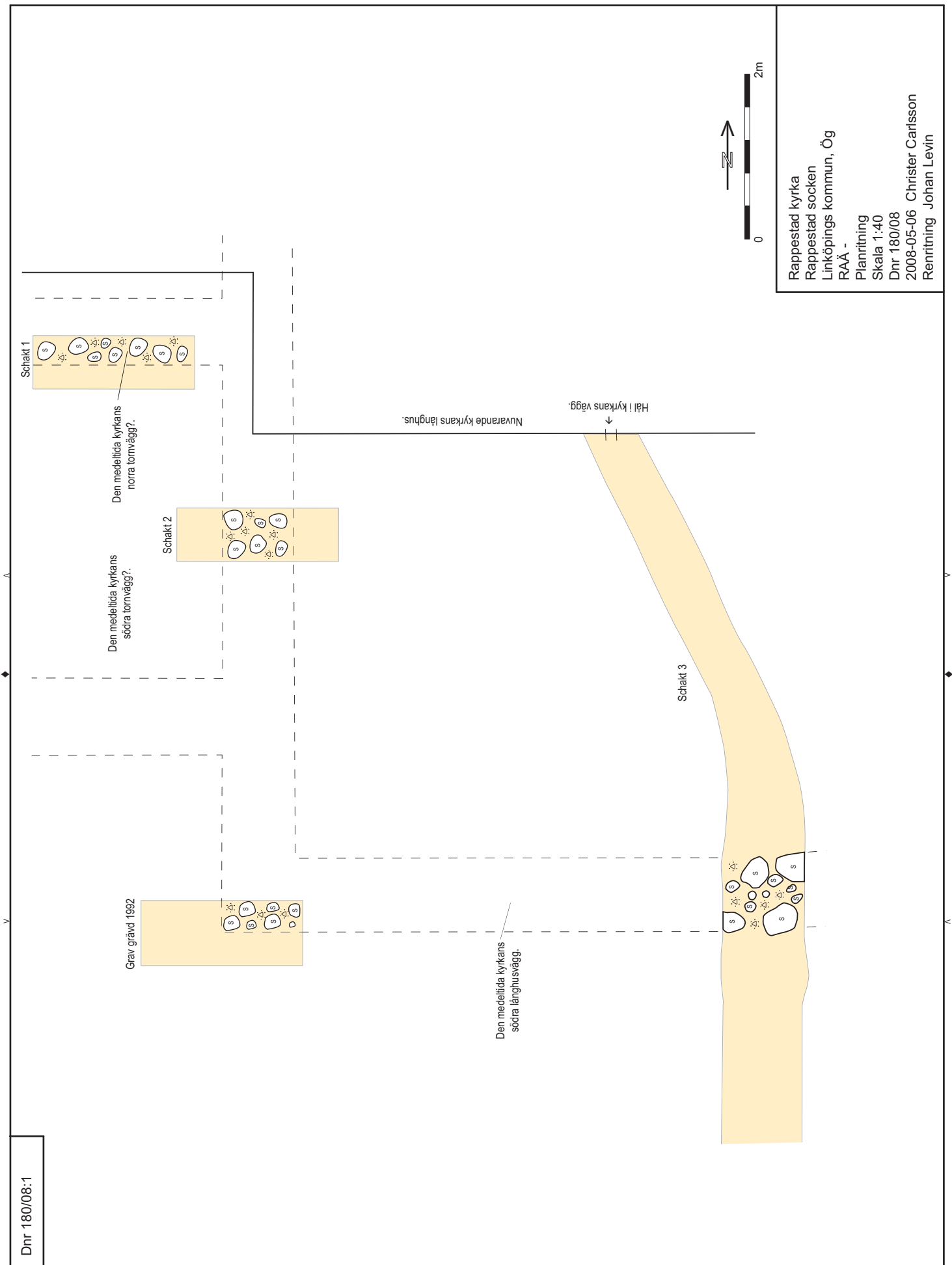
Murbruksanalyser

Ett antal murbruksprover togs tillvara i samband med undersökningen vid Rappestads kyrka. Vid undersökningen påträffades grundmurar till den kyrka som brann ned år 1785. Murbruksproverna insamlades från den del av kyrkan som bedömdes vara dess södra långhusmur. Proverna förvaras dels i museets samlingar under accessionsnummer ÖLM C4397 i avvaktan på slutgiltig fyndfördelning. Dels förvaras en provserie i läns museets referenssamling för murbruk.

Proverna har jämförts med referenssamlingens brukprover genom okulär besiktning av färskas brottytor. Ingen mikroskopering eller tunnslipsanalys har utförts. Proverna har jämförts med referenssamlingen avseende relationen kalk/ballast, kalkens färgton, ballastens innehåll och kornstorlek samt omfattning och storlek på ingående kalkklumpar, luftbubblor och organiskt material. Dessutom har en bedömning gjorts rörande brukets konsistens (dvs. om det är hårt, smuligt eller mjöligt). Och homogenitet (dvs. om fördelningen av de ingående beståndsdelarna är jämn eller ojämn).

Eftersom det hittills har saknats murbruksprover från Rappestads kyrka i museets referenssamling kan jämförelserna aldrig ge mer än en antydning till datering. Dessutom saknas murbruk från närområdet. Det har dock visat sig att vissa variationer är generella och återfinns i många varierande byggnader från skilda platser och med olika byggherrar.

Vi en genomgång av de tillvaratagna murbruksproverna kan det konstateras att det rör sig om tre olika typer av murbruk. Det ena, nedan benämnt Typ A, utgörs av ett gult, mjöligt kalkbruk med en riklig och varierad ballast. Ballastkornen varierar i storlek från 1- 8 mm. I bruket finns dessutom rikligt med 2-3 mm stora gula kalkklumpar. Brukets ojämna konsistens kan antyda att det rör sig om bruk från en murkärna.

Figur 8. Plan över schakten och de påträffade murpartierna från den medeltida kyrkan i förhållande till den nuvarande kyrkobyggnaden.

Mängden kalkpasta pekar på en medeltida datering. Närmaste paralleller finns i bruk typ 5A från Linköpings slott som kommer till användning under senare delen av 1200-talet då bl. a. ett bostadstorn av tegel uppförs (Modén & Feldt 2004). Det finns även vissa likheter med äldre murbruk vad gäller ojämnheten men dessa uppvisar inte samma mängd kalkklumpar.

En andra murbrukstyp, typ B, har samma gula färgton på kalkpastan men ballasten är jämn och finkornig med ytterst få korn över 2 mm. Bruket har inte heller den stora mängden kalkklumpar även om enstaka sådana förekommer och då i mer varierande storlek. Närmaste parallell till detta murbruk är typ 1D från Linköpings biskopsgård. Det murbruket kan dateras till högmedeltid (Feldt 2005). Murbruket förekommer i originalmurverket invändigt, i det medeltida stenhuset på Biskopsgården.

Den tredje murbrukstypen, typ C, är ett gråbeige och smuligt kalkbruk med en ojämn ballast, vilken varierar mellan 1 och 10 mm. I provet finns enstaka millimeterstora vita kalkprickar. Närmaste paralleller, i form av bruk 2D, finns i en av de äldsta källarna på Linköpings slott och kan dateras till 1100-talet. Det är m a o troligt att det kan röra sig om ett originalmurverk hörande till den romanska stenkyrkan. Det finns dock en viss osäkerhet i bedömningen eftersom att det aktuella provet var litet och därmed svårt att jämföra.

Referenser

- Feldt A-C 2005. Biskopsgårdens medeltida källare. Ombyggnad av en uteplats. Arkeologisk förundersökning. Rapport 2005:77. Östergötlands länsmuseum. Linköping.
- Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering. Rappestads församling. Linköpings kommun. Linköpings stift. Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum 2002. Linköping.
- Modén E. & Feldt A-C 2004. Linköpings slotts nya byggnadshistoria. Byggnadsarkeologisk undersökning. Rapport 2004:35. Östergötlands länsmuseum. Linköping.

Tekniska uppgifter

Fastigheter	Rappestadskyrkogård
Socken	Rappestad
Kommun	Linköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnr	-
Ekonomiskt kartans blad	085 55 Rappestad
Koordinater	X 6475495 Y 1477298
Koordinatsystem	RT90 2,5 gon W
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning/antikvarisk kontroll
Länsstyrelsens handläggare	Jan Eriksson
Länsstyrelsens dnr	433-6036-08
Länsmuseets dnr	180/08
Länsmuseets kontonummer	530788
Uppdragsgivare	Vikingstads församling
Kostnadsansvarig	Vikingstads församling
Projektledare	Christer Carlsson
Personal	-
Fältarbetsid	6:e maj 2008
Undersökt sträcka	Ca 50 löpmeter
Fynd	ÖLMC 4397 Murbruksprover
Foto	Endast digitala bilder
Analyser	Murbruksanalys (Ann-Charlott Feldt)
Grafik	Johan Levin
Renritning	Johan Levin
Grafisk form	Johan Levin
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2008:93 © Östergötlands länsmuseum

I samband med schaktning inför installation av bergvärme vid Rappestad kyrka den 6:e maj 2008 genomfördes en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll. Dels grävdes schakt på de platser där man planerat att förlägga de tre borrhålen, dels grävdes ett ca 20 m långt och 0,5 m djupt schakt vinkelrätt mot kyrkans sydmur där anslutningsledningarna skulle gå in i kyrkan. Totalt berördes en sträcka av uppskattningsvis 50 m av schaktningsarbetena.

Såväl sydväst som söder om kyrkan påträffades partier av murverk från den medeltida kyrka som föregått den nuvarande kyrkobyggnaden. Dessa murpartier, varav endast grundstenarna påträffades, visar att den medeltida kyrkan har legat omkring sex meter söder om den nuvarande. Murarna i den äldre kyrkan tycks ha varit byggda i en form av skalmurskonstruktion.